

A magyar tudományos közlések nyelvének alakulása orvosi folyóiratainkban – Markusovszky Lajos

The development of the language of Hungarian scientific communications in our medical journals - Lajos Markusovszky

Prof. Dr. Bősze Péter DSc

bosze@eagc.eu

Initially submitted Sept 28, 2020; accepted for publication Sept.28, 2020

Abstract

Hungarian language medical journals were published only since the 19th century. The first one among them was the Medical Magazine founded and edited by Pál Bugát and Ferenc Schedel Toldy in 1831. Unfortunately, it ceased to exist after the freedom fight 1848-49. One decade after the bloody defeating of the freedom fight founded Lajos Markusovszky the Orvosi Hetilap 1857 that was issued without a break to our days. This is the world's seventh oldest medical journal a proud part of the Hungarian Heritage as well. Specialists published first in the supplements of the journal and the Gyógyászat founded by Imre Poór separated first from the original paper. At the end of the century there were published already specific journals of many specialities.

These journals mirrored exactly the development of Hungarian medical language. The Orvosi Tár revealed obviously all difficulties of creating new medical terms. However, the Orvosi Hetilap used already exact Hungarian definitions. It is almost unbelievable how precisely the authors wrote their articles. Only since the second half of the 20th century were emerging terms of foreign origin, initially Greco-Latin and later on the rapidly spreading English.

Kulcsszavak: :orvos folyóirat, magyar orvosi nyelv, görög–latin szakkifejezések, angol nevezetek

Keywords: Hungarian medical journals, Hungarian medical language, Latin terms, English terminology

*Szépen és magyarul írni tudományos közleményt, jellem kérdése
(BP)*

Bevezető

A magyar nyelvű orvosi folyóiratok a XIX. században jelentek meg, kezdve a sort az 1831-ben alapított *Orvosi Tár* című kiadvánnyal – Bugát Pál és Schedel Toldy Ferenc szerkesztésében. Az *Orvosi Tár* csupán két évtizeddel követte a világ első olyan orvosi folyóiratát (*New England Journal of Medicine; 1812*), amely ma is létezik.

Korábban is volt kísérlet:

„A XIX. sz. első éveiben Sándorfői József (1767-1824) kísérte meg orvosi jellegű folyóirat kiadását, de az *Orvosi és Gazdasági Tudósításoknak* mindössze három száma jelent meg 1803-ban.” (Kiss 2017: 25–28).

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Prof. Dr. Bősze Péter DSc

Égető szükség volt magyar folyóiratokra, hiszen korábban csak külföldi lapokban lehetett közölni, gazdagítva a külföldi, többnyire német orvosi irodalmat. Magyarul csak általános tudományos folyóiratok (*Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyűjtemény*;) adtak teret néhány orvosi tárgyú közleménynek. Az úr a hazai és a külföldi orvosi szakirodalom között tátongó volt; ezen a téren is messze elmaradtunk. Nemcsak a kutatásban volt ez hátrány, de – és ez sokkal lényegesebb – az orvosok továbbképzésében is. Nem voltak összefoglaló, az orvosi ismereteket frissítő, kiegészítő közlemények, amelyekkel az orvosok naprakészen tarthatták volna tudásukat.

Az áttörést ebben is Bugát hozta: az *Orvosi Tár* megalapításával a hazai orvostovábbképzésnek is megteremtette az alapjait.

Az Orvosi Tárnak két korszaka volt: 1831–33 és 1838–48; közben anyagi okok miatt nem jelent meg. Bugát Pál szerkesztőtársa az első szakaszban Schedel Toldy Ferenc, a másodikban Flór Ferenc volt. Az arculat is különbözött: kezdetben az egyetemes orvosi nyelv megteremtése volt a cél, második időszakban ez kiegészült az orvostársadalom ügyeivel foglalkozó írásokkal, pezsgően tájékoztatva az orvosokat a tudományos eseményekről, szerveződésekről jogi, erkölcsi kérésekről stb., jelentősége rendkívüli volt.

Sajnos az 1848-as szabadságharc az *Orvosi Tár*at is maga alá temette.

Tiszavirág életű volt, mindössze négy évet élt (1842–46) a Schöpf-Merei Ágoston által szerkesztett *Magyar Orvos-Sebészi és Természettudományi Évkönyvek* című folyóirat. A *Sebészi Almanach*nak pedig csupán egyetlen kötete jelent meg 1843-ban.

A megtorlás éveiben egy német nyelvű folyóiratot adtak ki, mert magyar nyelvűt nem engedélyeztek. Címe: *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn* (1850–60). Ebben tájékoztatták az orvostársadalmat az eseményekről, a tudomány fejleményeiről stb. Ez az *Orvosi Hetilap* térhódításának esett áldozatául, már nem volt rá szükség.

Majd egy évtizeddel a szabadságharc vérbefojtása után, 1857-ben alapította meg Markusovszky Lajos a mindmáig megjelenő *Orvosi Hetilapot*, a hazai orvosi folyóiratok büszkeségét, amely magyar örökség.

A világ hetedik olyan legrégebbi orvosi folyóirata, amely még ma is él. A *New England Journal of Meicine* (1812), a *Lancet* (1823), a *British Medical Journal* (1840), az *American Journal of Medical Association* (1848), a *Wiener Medizinische Wochenschrift* (1851), a *Münchener Medizinische Wochenschrift* (1854) előzi meg, és egyidős a holland hetilappal (*Niederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*). Tehát három, az angol világbirodalomban, egy az Egyesült Államokban és két, Európát uraló német nyelven született folyóirat előzi meg.

Az *Orvosi Hetilap* mellékleteként adták ki a *Szemészet* (1864–1944), a *Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan* (1865–97), a *Nő és Gyermekgyógyászat* (1864–65) és a *Gyermekgyógyászat* (1898–1905) című szaklapokat. A *Szemészet* azonos névvel ma is él; ez a második legrégebbi folyóiratunk.

Néhány évvel az *Orvosi Hetilap* megjelenését követően, 1861-ben jelent meg a *Gyógyászat* Poór Imre szerkesztésében. Létrejöttében személyes ellentétek szerepeltek: Poór összetűzése Markusovszkyval. Szintén hetilapként jelent meg; 1944-ig adták ki. Mellékletei: *Államorvos* (1869–86), *Honvédorvos* (1888–1914), *Medikus* (1893–1914).

Megjegyzés. Látható, hogy a XIX. század vége felé az orvostudományi szakágak, társaságok, szervezetek szerint is jöttek létre folyóiratok, egyre több, és többnyire mellékletként. Több közülük önállóvá vált, például: *Szemészet*. Sok csak néhány évet élt, de voltak évtizedeken át megjelenők is. Legtöbbnek a világháborúk vetettek véget.

A *Gyógyászatot* a *Közegészségügyi Kalauz* (1879–1914) és az *Egészség* (1887–1944) című folyóiratok, és még sok más lap megjelenése követte.

A második világháborúból felocsúdva, az 1950-es évektől a különböző szakmák folyóiratai szinte elárasztották az orvostársadalmat (Kapronczay 2001: 213–232).

A magyar orvosi tudományos nyelv alakulását lényegében az *Orvosi Tár* és az *Orvosi Hetilap* vizsgálatával tanulmányozhatjuk, összevetve más tudományos folyóiratok nyelvével.

Az *Orvosi Tár* nyelve

A szövegezésben idegen szavak elvértve fordulnak elő, angol egyáltalán nem; itt-ott telivér deák szavakkal találkozunk (*passivus részvétel, publicitások, therapia, resultátumait*), szigorúan latinosan írva; a magyaros írásmódnak még nincs nyoma.

A korszak (a XIX. század közepe) jellegzetes írásjele a hiányjel (például az *a'* után [*a' gyógyszer tudomány*], az *'s* előtt [*'s így*], a jelöletlen birtokos viszonyban [*betegség' kezelése*]); ez a folyóirat szövegeiben sem marad el (*'s a' képzetek' sebes cseréje' tárgyaivá*).

Régies, ma már elfeledett szókkal is találkozunk (eleven *közködés, havírás, mik* stb.), és régiesnek hatnak a szépirodalomban honos ízes kifejezések, főleg jelzők használata a tudományos írásokban (*pirulnunk kell, hogy; a' haza' keblében; az orvosi praxis' tengerére*).

A helyesírás egységes, ebben nyilván szerepe volt annak, hogy ekkor (1832) jelent meg a Magyar Tudós Társaság első helyesírási szabályzata, melynek összeállításában az *Orvosi Tár* szerkesztői is munkálkodtak. A *cz* még megvan (*czéljai*), miként a kettős *ly* (*mellyek*) és a többes számban a *j* (*fiajik*); a *v* hasonulása még nem következett be (*öszve*).

Jellemzők a hosszú mondatok. Ezek nem terjengősek csak hosszúak. Észszerűen következnek a tagmondatok egymás után, nincs szükségtelen bennük. Szabatos és érthető a fogalmazás. Ma ezeket több mondatban íránk.

Vannak ugyan a' külföldnek ezen célra szolgáló több időszak munkáji, mellyek itt ott, 's leginkább hazánk' fővárosaiban lakó orvosaink' kezeiben megfordulnak: de olly közönségesekké, mint azt ohajtani lehet, soha nem vállalhatnak: részint a' kisebb értékű orvosok', kivált seborvosok' állapotjához képest nagy árok, részint a' nyelv miatt, melly sokakra nézve kisebb nagyobb akadály, kik universitási pályájokon főképp vagy épen kizárólag deák vagy magyar munkákkal éltek."

Vannak ugyan a' külföldnek ezen célra szolgáló több időszak munkáji, mellyek itt ott, 's leginkább hazánk' fővárosaiban lakó orvosaink' kezeiben megfordulnak: de olly közönségesekké, mint azt ohajtani lehet, soha nem vállalhatnak.

Részint a' kisebb értékű orvosok', kivált seborvosok' állapotjához képest nagy árok, részint a' nyelv miatt, melly sokakra nézve kisebb nagyobb akadály, kik universitási pályájokon főképp vagy épen kizárólag deák vagy magyar munkákkal éltek."

Vannak ugyan külföldi folyóiratok, amelyek eljutnak, főleg a fővárosi orvosokhoz, de ezek nem lehetnek olyan közkeletűek, mint kellene. Részben, mert az általános orvosoknak, főleg a sebészeknek drágák, másrészt a nyelv miatt: ugyanis azok, akik magyar vagy deák nyelven szereztek orvosi képesítésüket, sokszor nem értik.

Az orvosi szakkifejezéseknél jól látszik a megfeszített küzdelem orvosi nyelvünk elmaradottságával.

Például: „Ezekből az üregfekélyeknek létalapos felosztása következik két fő rendre, 's ezeké' több változatokra (*varietates*). T. i. azok vagy egy tág üreget képeznek 's megtartják az ürös fekély (*ulcus cavum*) nevet szoros értelemben véve; vagy pedig cső formájúak 's megkülönböztetés végett öblöknek (*sinus*) hivatnak: mellyek is a' sípfekélyekhez való nagy hasonlatosságok' tekintetéből közönségesen sípos fekélyeknek (*ulcera fistulosa*) 's székökre nézve különösen bőr-, hús-, csont-, fog-, mirigy-, továbbá végbél-, hudcső-, hudhólyag-, mell-, has- és medence sípoknak is nevezethetnek: csak hogy az utóbbiakhoz oda kell tenni a' „tökéletlen” melléknevet, mert azok sokszor a' nevezett organumokba be' is hatnak 's így valódi sípokká válhatnak.”

A példából látható, hogy a magyar nevezeteket magyarázzák a zárójelbe tett görög–latin szakkifejezéssel. Számos elnevezést már nem használunk (*síp* = sipoly; *hudhólyag* = húgyhólyag). Az „üregfékélyek” *helyét illetően* helyett a *székökre* nézve kifejezést használja.

Összegezve: az Orvosi Tár szövegei magyarul, viszonylag tömören, terjengősség nélkül íródtak a kor írásmódjában, hosszú mondatokban. A közleményekben az idegen nevezetek magyarításának küzdelme tükröződik.

Az Orvosi Hetilap nyelve és Markusovszky Lajos

Markusovszky Lajos. Az első, ma is meglévő magyar orvosi folyóirat, az *Orvosi Hetilap* alapítója, a magyar egészségügyi oktatás egyik szervezője.

1815-ben született Csorbán, és 1893-ban halt meg Abbáziában. Apja ágostoni evangélikus lelkész volt. Iskoláit Csorbán, Rozsnyón, Késmárkon végezte. Egyetemi tanulmányait Pesten a jogon kezdte, de „lelke vonzalmát követve” (Trencsényi 1975: 2343) az orvosi egyetemen fejezte be. Közben gróf Festetics Leó családjánál végzett nevelői munkát, hogy meg tudjon élni. Balassa János sebészprofesszor tiszteletbeli segédje lett. Rövid időt Párizsban, majd 2 évet Bécsben töltött, itt ismerkedett meg Semmelweis Ignáccal. Hazatérése után Balassa munkatársa lett. Érdekesség: ketten vezették be az éterbódítást, amellyel Markusovszky először saját magát bódította. A szabadságharcban honvédorvosként szervezte a sebészetet. Közben átmenetileg a fővárosi sebészeti klinikát is irányította. A szabadságharc bukása után megfosztották állásától. Azt az álmát, hogy sebészként dolgozzon – amelyre hivatást érzett –,

nem valósíthatta meg.

A fogságból szabaduló Balassa magánorvosi munkatársa lett. Balassa körül szerveződött a hazai orvostudomány, közegészségügyet szervező haladó csoport; a munkában Markusovszky tevékenyen részt vett. Protestáns vallása miatt visszautasították magántanári kinevezését. Házi- és magánorvosként dolgozott, később Eötvös József minisztériumában tanácsos lett. A Magyar Tudományok Akadémia tagjává választották.

Munkássága szerteágazó. Miniszteri tanácsosként lehetősége volt a magyar orvostudomány megszervezésére, a magyar közegészségügyi rendszer kiépítésére, az egyetem közegészségügyi tanszékének létrehozására – az Országos Közegészségügyi tanács elnöke volt. Javaslatára hozták létre a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet. Fáradhatatlanul dolgozott az egyetem oktatási színvonalának emelésén. Létrehozta a *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatot*, amely meghatározó volt a magyar nyelvű orvosi irodalom fejlődésében.

Markusovszky Lajos három évtizedet meghaladóan szerkesztette az *Orvosi Hetilapot*, amelyet a „*Honi és külföldi gyógyászat és kór bűvárlat közlönye*”-ként indított útjára 1857-ben.

Az Orvosi Hetilap nyelvét korszakolva elemezhetjük; az egyes korszakok többé-kevésbé a főszerkesztőkhöz kötöttek. Az orvosi nyelv szerint négy korszakot különböztethetünk meg:

- Első korszak az alapítástól 1922-ig tartott. Eme szűk fél évszázad zömében Markusovszky szerkesztette a folyóiratot, 1889-ig. Az utolsó években Balogh Kálmán (1862–1889) lett a helyettese, Markusovszky utolsó éveiben a főirányítója is. Utánuk a magyar orvostudomány két kiemelkedő személye, Hőgyes Endre (1889–1905), majd Lenhossék Mihály (1905–1922) vette át a főszerkesztést; az utóbbi fáradhatatlan munkatársa Székely Ágoston volt (Fehér 2009: 186). Ők töretlenül folytatták a Markusovszky által megkezdett utat, beleépítve saját szellemiségüket.
- A második korszak a két világháború közötti időszak, Vámosy Zoltán főszerkesztésével (1923–1944).

- A harmadik időszak a II. világháborút követő négy évtized. A főszerkesztő Trencsényi Tibor volt; ő indította újra a folyóiratot (1944), és vezette a kommunizmus elnyomó éveiben az 1889-es rendszerváltásig.
- A negyedik időszak a rendszerváltástól nyúlik napjainkba. Főszerkesztők: Fehér János (1989–2010), Rácz Károly (2010–2016) és Papp Zoltán (2017–).

Az Orvosi Hetilap célja és első időszaka

Célja: ■ Részben híradás az orvostudomány egészéről, belföldi és külföldi eseményeiről egyaránt. Nemcsak tudományos közleményekről van szó, de a tudományos társaságok tevékenységéről, az egészségügyi ellátás kérdéseiről és az oktatásról is.

Például: Így írt Markusovszky *Az orvos-gyógyszerész tanuló ifjúsághoz* című közleményében 1857-ben:

„Az 1857/8-iki tanév kezdetét vette, s a két haza rónáiról és hegyeiről összesereglett a tanuló ifjúság magyarhoni egyetemünk csarnokaiba, megkezdendő vagy folytatandó szaktudományi kiképzését. [...]

A művelt ember a jelen pillanat tudatával a múltat és a jövőt egyesíti, s egyediségén kívül családjá, nemzete és az emberiség életét és sorsát érzi kebelében. A nemzedékek egymásután sírba szállnak; de azon vágyak, remények és eszmék, melyek iránt lelkesültek nem temetettek el velük. A velünk született ösztön, mely törekvéseinknek irányt, fejlődésünknek nemzeti jelleget, történelmünknek saját jellemet adott, utódainkban ismét föléled, s a világ küzdterén megtörhetetlen eréllyel újra mag újra nyilvánul. Ez a természet törvénye, mely alól nem vonhatja ki magát senki, mely szellemi életünket föltételezi, s mely csak végképeni enyészetünkkel hal el.” (Marikovszky 1905: 5)

Közreadott továbbá köszöntéseket, megemlékezéseket, elnöki megnyitókat, stb.

Markusovszky megemlékezése Bugát Pálról:

„Bugáttal a magyar orvosi irodalom egyik előharcosa szállt sírba... az érdem, mit magyar orvosi irodalmunk kiművelése körül szerzett, maradandó emléket biztosít számára irodalmunkban, s hazafiúi buzgósága utánzásra méltó például szolgálhat a jövő ivadékaiknak is. [...]

főtörekvése volt az idegen műszavakat orvosi nyelvünkől kiküszöbölni s magyar orvosi műnyelvet kialakítani, teremteni : ő magyar, megfelelő kifejezést keresett az idegen nyelven meglévő fogalom számára, s ahol ilyet nem talált, ott alkotta, teremtette azt merészen, sőt néha erőszakosan, de sokszor jó szerencsével is.” (Marikovszky 1905: 309)

■ Megőrizni a hazai orvosok, kutatók munkáját. Felfoghatatlan, hogy néhány évtized alatt, milyen hihetetlen nagy ismeretanyag tárolódott a folyóirat hasábjain; ezek zöme elveszett volna. A tudományos munkákban is magyarul fogalmaztak, egy-egy görög–latin nevezet nagyritkán fordul elő. Markusovszky 1864-ben így írt:

„A mult idők nővér-buvárai az ivarszerveknek nemcsak különféle lobjait mindennemű következményeikkel együtt, hanem sok más kórt is a hiányzó, fájdalmas és túlbő hószám, a fehérhólyás és méhszenv neve alá foglalták össze. Az amenorrhoea például lehetett következménye a peteképző szervek hiánya, elpusztulása vagy hevenyded petefészekbántalmaknak ;(Marikovszky 1905: 265)

■ Megteremteni a magyar nyelvű tudományírást a latin és a német helyett.

Az első korszak nyelve

A magyar nyelvű tudományírás maradéktalanul megvalósult: csak magyar nyelvű közlemények jelentek meg, még hozzá gyönyörű magyarsággal; idegen szavakat jóformán nem használtak, még a betegségek leírásánál is csak elvétve.

A másfél évszázaddal ezelőtti írások folyékonyan olvashatók, csupán csöppnyi régies ízük van. Jellemzően hosszú mondatokat fogalmaztak, de a mondatszerkezet tökéletes, a tagmondatok ésszerűen épülnek egymásra. A régies színezetet leginkább néhány elavult vagy már ritkán használt szó (*nőkór-buvár, hős szám, méhszenv*) adja. A *cz* még használatos, és gyakori a rövid *u* a hosszú helyett. A kettőspont és a pontosvessző szóközzel követi az utolsó betűt.

A köszöntésekben, beszámolókbán, megemlékezésekben stb. fennkölt gondolatok fogalmazódnak meg érzelmes szavakkal, átítatva hazafias érzelmekkel. Bizonyára ez volt jellemző a kor szellemére, ekkor vált közügyggyé a nyelv kérdése – a magyarul fogalmazás ennek gyümölcse.

Az első korszak és az Orvosi Tár összevetése

Két teljesen más időszak alig 30 év távlatában. Bugát és az *Orvosi Tár* az idegen kifejezések magyar megfelelőit keresi, ez a műszavak alkotásának korszaka. Szótár szükséges az írottak megértéséhez. Bugát munkásságával megszületett az egyetemes, a magyar nyelvi egyetemi oktatásra alkalmas orvosi nyelv. Az Orvosi Hetilap első időszaka a megteremtett egyetemes orvosi nyelv használatának kora. Markusovszky így írt erről:

„Túl vagyunk azon az időszakon, melyben orvosi tudományunk a magyar műszavak ismeretében állott, s tudós közöttünk az volt, ki ily műszavakat kiállítani tudott ; de hogy ez időszakon túlmehtünk, hogy a figyelem most kiválóan a tárgy felé fordulhat s magát a tudományt vehetjük művelés alá, azt mégis sok tekintetben azon árkászoknak köszönhetjük, kik a mai kor számára az útát egyengették s a tudományművelés egyik főeszközének a nyelvnek kiállításán több-kevesebb sikerrel fáradoztak.” (Marikovszky 1905: 309)

Második korszak

A második korszak a XX. század második negyede (1923–1944), a két világháború közötti időszak. Főszerkesztő Vámosy Zoltán volt, aki töretlenül folytatta nagy elődeinek nyelvi szemléletét. Vámosy szerkesztői tevékenységéről. Ő már megfogalmazta és határozottan szétválasztotta a nemzetközi és az anyanyelvi tudományt:

„A tudomány maga nemzetközi közkinccs, de a közlési módja feltétlenül nemzeti, és írójának arra kell törekednie, hogy minél tökéletesebben az legyen. Magyarul írunk tehát, ha magyar nyelven írunk, mert magyarságunk csak annyit ér, amennyi értéket mi magunk tulajdonítunk neki.”

Hitvallása a magyar nyelvű magyar orvosi nyelv; rámutatva, hogy magyarságunk és a magyar nyelv használata a tudományok írásában is kéz a kézben jár.

Példa az Orvosi Hetilap 1942-es számából (Nánay 581):

*„H. G. 64 éves gazdasági cselédet orvosa bélelzáródás miatt küldötte be a kórházba. Behozatalkor a beteg és kísérője is elmondja, hogy mindössze 4–5 napja gyengélkedik, azelőtt soha beteg nem volt, gymra nem fájt. Utóbbi időben keveset fogyott és étvágytalan volt, néha bűzös felbőfögései voltak. 2 nap előtt hányt, azóta azonban nem. Enni nem kíván, puffadtnak érzi magát, széke állítólag 9 nap óta nem volt.
A rendkívül elesett férfibetegnek nyelve száraz, bevont, érlökése 140, könnyen elnyomható volt.*

...a pylorustól tenyéryni, ujjbegyet befogadó kőkemény fekély volt tapintható, amely a lépkapuval, a vastagbéllel majdnem elmozdíthatatlan, ökölnél nagyobb tömeggé nőtt össze.

...a középső metszést zártuk es coecostomiát készítettünk.”

...A kórelőzményben semmi olyan adat nem volt...

...ilyen kórismével is küldte be a beteget a kórházba.

...a mélybe terjedő fekély átlukadásakor ugyanis májalatti tályog is keletkezhetik, amely azután később áttörhetik a vastagbélbe.”

Szabatos magyar nyelvű fogalmazás, elvéve egy-egy görög–latin nevezet (szervrész, műtétfajta – összesen három a majd kétoldalas közleményben), szigorúan idegenesen írva. Másból magyarul: „*vakbélzáradékot készítettünk.*” Vigyáztak arra, hogy ne írják az idegen szót magyarosan, mert azzal kaput nyitnak a jövevényszóvá válása felé. Nem találunk olyanokat, mint: *az anamnézisben az szerepel; a laparotomiát zártuk, diagnózissal utalta* stb. Gondosan vigyázták az ikes igéket.

Vámosy nemcsak elkötelezett volt a magyar nyelvű tudományírás mellett, de művelte is azt: harcolt az idegen szavak, a magyartalan kifejezések, szófüzések ellen, és a megjelentetett a nyelvvel, orvosi nyelvünkkel foglalkozó írásokat is, például Tiszamarti Antal *Orvosi nyelvünk magyartalanságai* című cikkét; sőt szerkesztett *Nyelvművelés* című rovatot is. A közlemények magyartalanságáról írt összeállításában értetlenségét is kifejezi, csodálkozva, hogy a szerzők nyelvünk rontását mennyire nem érzik „*hazafiatlanságnak*”, de még hibának sem.

Harmadik korszak

Ez Trencsényi Tibor főszerkesztésének időszaka, 1944 és 1989 közötti 45 év. Fáradhatatlanul dolgozott Markusovszky méltatlanul feledett emlékének feltámasztásán, s ezt el is érte.

„Amikor 20 esztendővel ezelőtt, 1955-ben a kórház kertjében mellszobrát avattuk és az utódok kegyelele emléket emelt a gazzal borított sírhant fölé, akkor még arra kellett buzdítani, hogy törjük meg azt a csendet, amely Markusovszky Lajos sírját es szellemi hagyatékát évtizedek óta megüli...” (Trencsényi 1975: 2343).

Mint megannyi kiváló orvosunk, Trencsényi érdeklődése is jóval túlterjedt a beteggyógyítás hivatásán:

„Nekem az emberi ismeretek bővítése, a műveltség terjesztése látszott életem legszebb feladatának; a tudomány, az igazság keresése és búvárlata volt eszményképem.”

„... tapasztalván azt, hogy hazám akkori viszonyai tervezett pályámnak nem kedveznek s a tudomány rohamos haladása mellett az élet gyorsan múlik, egy német mondat vezérfonalán indultam, mely azt tanácsolja... Ha nem lehetsz a tudomány művelője, akkor igyekezz legalább a tudósok, kutatók világító lámpása lenni, s látván azt, hogy a magyar orvosi irodalom és nemzeti munkálkodás e téren pang..., indítottam meg... az Orvosi Hetilapot, kijelöltem annak célját...” (Trencsényi 1975: 2343)

Mint az idézetekből is kitűnik, Trencsényi szépen és magyarul írt, kerülte az idegen szavakat. Ezt a szemléletet vallotta az *Orvosi Hetilap* szerkesztésében is. Azt az emberfeletti és összeütközésekkel teli munkát, hogy a kéziratokat magyarítsa, illetőleg azt a szerzőktől a végsőig megkövetelje, nem vállalta. Ennek következménye, hogy egyre több az idegen nevezet a közleményekben.

„Hasonlóképpen, a cardiologusok többsége felelősséget érez a pulmonalis betegek iránt.”

Magam is sok idegen szakkifejezést írtam az *Orvosi Hetilap*ban megjelent első közleményemben az 1960-as évek vége felé. Nem volt követelmény a magyar megfelelő írása, nekünk meg senki nem tanította a magyar nyelvű tudományírást. Az idegen szavak idegenes írása még előírás volt, miként a szabatos magyar mondatszerkesztés is. Az angol hatása még csak sejlik. Összegezve: a második korszaktól csak a görög–latin nevezetek gyakoribbá válásában tér el.

Negyedik korszak

Az angol kifejezések elterjedése jellemző, társulva a szükségtelenül használt idegen szavak sokaságával. Mintha nemzetközivé akarna válni a magyar orvosi nyelv. Megváltozott a fogalmazás, a mondatszerkesztés: a hosszú, bonyolult, magyartalan szerkezetű mondatok uralkodnak. Értelmüket néha ki kell bogozni; nemegyszer félreérthetők. Olyannyira ez a szokás, hogy szinte az embernek az az érzése támad, hogy ez a követendő példa, ez a helyes, idegen szakkifejezéssel: a nyelvi norma. Természetesen nem mindenki követi ezt az írásmódot; így is, úgy is írt közlemények vegyesen fordulnak elő. A XIX. századvégi, XX. század eleji magyar szaknyelvű közlemények azonban fehér hollónak számítanak.

A változások oka az orvostudomány hatalmas fejlődése, ismereteink átírása a molekulák szintjére nemzetközi angol nyelven. A fogalmak sokaságának nincs magyar megfelelője. Feltételezhető, hogy a bonyolult mondatszerkesztés is az angol nyelvi hatásra vezethető vissza:

- részben, mert az angol nevezet használatával a mondat szerkezete hozzá idomul,
- másrészt az angol nyelvű szakírás folytonos olvasása miatt. Az angolul írtak magyar nyelvbe foglalása jellemzően fordításszerű, még hozzá mondatról, nem lényegről fordítás; valamiféle tükrőfordítás, amely óhatatlanul kifecamítja a magyar mondatszerkezetet.

Elterjedt a görög–latin nevezetek magyaros írásmódja; csak egy-egy tárgykörnél őrződik idegenes írás, például a betegségnevek. A molekulanevek sokasága a betűszók áradatát hozta. Részletesen: lásd a magyar tudományírás mai nyelve részt.

Összegezve: ebben a szakaszban is a kor szelleme tükröződik az orvosi tudományok írásában. A rendszerváltás utáni időszak a nemzetközi irányzatok kora.

A Gyógyászat és egyéb folyóiratok nyelve

Alapjában véve nem tér el az *Orvosi Hetilapról* írtaktól. A görög–latin nevezetek magyarítása a szaklapokban a XX. század elejére is átnyúlik. Az irányzatok mindegyikben egyformák, legfeljebb a főszerkesztők egyéniségéből ered némi változatosság, de ezek sem érdemiek. Például kifejezettebb lehet a szépirodalmi színezet.

Néhány példa XIX. századi *Gyógyászat* című folyóiratból (1869. 9.)

„A nagyon kifejlett máj, különösen a jobb lebeny felülete zsíros külsejű volt, egyformán szürkés vörös színű és a bemetszésnél csak kevés vércsöppet engedett előszívárogni; a nagyon kitágult epehólyag átlátszó zöld...”

Néhány cím

A heveny sárga májsorvadás (typhus icteroes)

Az úgynevezett méhszenv (hysteria) lényege és tünetei

Az érhályog

Az edényhártya türeges rákjának egy esete

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Prof. Dr. Bősze Péter DSc

*A magyar tudományos akadémia (Arany János)
Gümőkör – agyhártyalob, ideghártyalob stb. szemtükör segítségével jelezve*

Ugyanaz a magyarul fogalmazás, mint az *Orvosi Hetilapban*.

A magyar tudományírás mai nyelve

A jelen magyar orvosi tudományírás nyelve angolosodik. Az angol nevezetek egyre gyakoribbak, már a görög–latin kifejezéseket is kezdik kiszorítani. A közleményekben szokásosan keverednek az angol, a görög–latin és a magyar szakkifejezések; az utóbbiak háttérbe szorulásával.

Sajátos az angol nevezetek magyar megfelelőinek a mindenáron való használata; akkor is, ha szükségtelenek, sőt hátrányosak, mert gátolják a tömör magyar fogalmazást.

Például:

A petefészekrák kiújulásának esélye még abban az esetben is jelentős, ha az első műtétnél a teljes daganateltávolítást sikerült elérni...

Az *optimal debulking* jelentése a *teljes daganateltávolítás*. Alkalmazásával a mondat terebélyesedik: *a teljes daganateltávolítást sikerült elérni* (44 leütés) egyszerűen is kifejezhető az *optimal debulking* nélkül: *a daganatot teljesen eltávolítottuk* (35 leütés).

Az angol nevezetek (vagy magyar megfelelőik) használata hajlamosít az angolos mondatszerkesztésre.

A csak nyirokmirigy áttét formájában jelentkező kiújult daganat kórjósolata is kedvezőbb, mint az azon kívüli áttéteké, a teljes túlélés és a betegségmentes túlélés tekintetében is.

Az angol tömörebben fogalmaz, de egyező tagolásban:

The prognosis of sole lymph node recurrence is better than that of the others, in terms of overall and diseasefree survival.

A csak nyirokmirigy áttét formájában jelentkező kiújult daganat azt jelenti, hogy a csak a nyirokmirigyben jelentek meg a ráksejtek, újult ki a daganat, máshol nem (önálló nyirokcsomó-kiújulás).

Tömör magyar mondatszerkezettel:

A túlélés és a daganatmentes túlélés is az önálló nyirokcsomó-kiújulásoknál a leghosszabb. (A leghosszabb névszói állítmány magában foglalja az összevetést az egyéb kiújulásokkal.)

A fordításszerű fogalmazás. Az angol nyelvű irodalomban jelennek meg az újdonságok, klinikai vizsgálatok eredménye és a napi munkánkhoz szükséges sok egyéb adat. Ezek felhasználása magyar közleményben hajlamosít az angol mondat fordítására vagy fordításszerű átalakítására. Ez lehetetlenné teszi a helyes magyar mondatszerkesztést és elkerülhetlenné a terebélyes fogalmazást.

A Cochrane adatbázis szerint a PET-CT vizsgálat és a diffúzió-súlyozott MRI vizsgálat érzékenysége és fajlagossága meghaladja a hagyományos CT vizsgálatét a daganat teljes eltávolíthatóságának megítélésében (elsődleges daganateltávolító műtét esetén). A PET CT vizsgálat mellett szóló bizonyítékok magasabb fokúak, mint a DW-MRI vizsgálat esetében, de nem érik el azt a szintet, hogy a rutin klinikai használatban javasolják azt (alacsony és közepes szintű bizonyíték), ugyanakkor klinikai tanulmányok keretében, illetve a CT melletti társ-képalkotóként indokolt lehet a használatuk. (583 leütés)

Bonyolult, terebélyes, angolos bekezdés.

a daganat teljes eltávolíthatóságának megítélésében ez a mondanó lényegi része; ezért a mondat elejére tesszük. A mondat végére vetve angolos. A zárójelben hozzátett kiegészítés (elsődleges daganateltávolító műtét esetén) terebélyes: jelzőként egy szóval is kifejezhető: az elsődleges daganat teljes eltávolíthatóságának megítélésében. Az elsődleges daganateltávolító műtét nyilván az elsődleges daganat műtété. ...in terms of optimal debulking of primary tumors.

Jó a mondat hangsúlyos része, mert az állítmány előtt van: *a PET-CT vizsgálat és a diffúzió-súlyozott MRI vizsgálat érzékenysége és fajlagossága meghaladja a hagyományos CT vizsgálatét...*

Mágneses magrezgésvizsgálat/rezonaciavizsgálat, mágneses magrezgékészülék. Szokásosan betűszóval, MR, használjuk. Az angol név (magnetic resonance imaging) után MRI betűszóval is írják – az MR teljesen megfelelő. A diffúzió-súlyozott magyarul áramoltatásos.

Az MR, CT, PET-CT vizsgáló módszer, szükségtelen kiegészíteni a vizsgálat szóval *mellett szóló bizonyítékok magasabb fokúak* megrögzött ragaszkodás a nemzetközi irodalomhoz (the evidence is higher). *...nem érik el azt a szintet, hogy a rutin klinikai használatban javasolják...* (but does not reach the level of recommendation for routine clinical practice) valójában nem a bizonyítékok javasolnak, hanem mi a bizonyítékok alapján.

A bekezdés második mondata nagyon hosszú, és kihagyható elemeket tartalmaz, pl. alacsony és közepes szintű bizonyítékok – szintén angol (low or intermediate level of evidence). A bekezdés egyes részei összevonhatók, így lényegesen rövidíthető. A magyaros változat ~40%-kal rövidebb; ez óriási helymegtakarítás.

Magyarosan: A Cochrane könyvtár bizonyítékai szerint az elsődleges petefészekrákok teljes eltávolíthatóságának megítélésében PET-CT és az átáramlásos MR érzékenysége és fajlagossága meghaladja a hagyományos CT-jét. A PET-CT ugyan valamivel pontosabb, mint az MR, de nem annyira, hogy a klinikai gyakorlatban azt végezzük. A klinikai vizsgálatokban viszont javasolt, és szóba jön a CT kiegészítéseként is. (391 leütés)

A példa jól mutatja, hogy a mondatról mondatra fordítás, az angolul írt szöveg tükörfordítása járhatatlan út. Csak az ismeret szükséges a szövegkörnyezete nem. Az új ismeret birtokában magyarul kell a mondatot, bekezdést szövegezni; helyesen, tömören csak így lehet írni. A példában a magyarosan fogalmazott bekezdés >30%-kal rövidebb!

■ Elharapódzóban van az angol szakkifejezések használata (*off-label, follow-up, optimal debulking* stb.). Ezeket még angolosan írják, de például az imélt (e-mail) már magyarosan.

■ Rengeteg a rövidítés. A molekulanevek szabvány (nemzetközi) betűszói elkerülhetetlenek. Az alkalmi rövidítések azonban feleslegesek; ez is az angol nyelvű tudományírás utánzása.

■ Teljesen összevissza a mozaikszók és a tartozékelemek társítása (*TNF α , TNF- α , TNF α , α TNF; hepatitis A, hepatitis-A, A hepatitis, A-hepatitis* stb.). A kérdést a nemrégiben megjelent orvosi nyelvi helyesírási útmutató hivatott szabályozni. (Bősze 2019)

■ Jellemző tovább a magyarosan írt görög–latin nevezetek minduntalan használat.

A sort még hosszasan sorolhatnám, ezek csupán a leginkább szembeszökők.

Irodalom

BŐSZE Péter 2019. *Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató*. Medicina Kiadó, Budapest. *Gyógyászat* 1869. 9.

- KAPRONCZAY Katalin 2001. A magyar orvosi szaksajtó, könyvkiadás, információs rendszer. In: KAPRONCZAY Károly *Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*. SOMKL, Budapest.
- KISS László 2017. Egy füstbe ment terv: az első magyar orvosi szakfolyóirat 250 éve született Sándorffi József. *Magyar Orvosi Nyelv* 17: 25–28.
- MARIKOVSKY György 1905. *Markusovszky Lajos válogatott munkái*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.
- NÁNAY Andor 1942. Nagy görbületes fekélyből keletkezett gyomor-vastagbél sipoly. *Orvosi Hetilap* 49: 581–582.
- TRENCSENYI Tibor 1975. Klinikai szervezéstan, kényszerű engedmények, ellentmondások korunk orvostanában. *Orvosi Hetilap* 40.sz. 116: 2343-2350.